

UDK 371.3:811.163.42'367.625'342.8:81'367.52

Pregledni znanstveni rad

Prihvaćen za tisak: 20. lipnja 2006.

Položaj glagolskih enklitika u nastavi hrvatskoga kao stranoga jezika za početnike

Sanda Lucija Udier

Ovaj rad bavi se usvajanjem osnovnoga redoslijeda rečeničnih sastavnica u hrvatskome jeziku kao stranome i drugome na početnoj razini učenja. Osobita se pozornost posvećuje usvajanju položaja glagolskih enklitika u rečenicama sa složenim glagolskim vremenima. U radu se nastoji pokazati kako se pravilo drugoga mjesta može upotrijebiti u obradi i usvajanju redoslijeda enklitika.

1. Uvod

O redu riječi u hrvatskome standardnome jeziku često se jednostavno govori da je slobodan. Teza o slobodnome redu riječi, odnosno o slobodnome redoslijedu rečeničnih sastavnica (komponenata) u hrvatskome standardnome jeziku pojavljuje se i u najpoznatijim hrvatskim gramatikama. Tako R. Katičić (1991, 492) navodi da je redoslijed rečeničnih sastavnica u hrvatskome standardnome jeziku uglavnom slobodan i služi izražavanju stilskih tančina, S. Težak i S. Babić (1973, 241-244) da se riječi u rečenici mogu namještati vrlo različito, E. Barić i sur. (1997, 595) da je red riječi relativno slobodan, no da ipak ima pravila koja su zbog ritmičko-intonacijskih razloga obvezatna u svim vrstama rečenica.

Osim u gramatikama i priručnicima, teza o slobodnome redu rečeničnih sastavnica pojavljuje se i u školskim udžbenicima, stručnim napisima i drugoj stručnoj i manje stručnoj literaturi. Zbog raširenosti i općeprihvaćenosti (gotovo aksiomatičnosti) te teze, redoslijed rečeničnih sastavnica u hrvatskome standardnom jeziku u kroatističkoj literaturi nije bio dovoljno obrađivan. Stoga djela koja bi se njime bavila u poučavanju studenata koji tek ovladavaju hrvatskim jezikom gotovo da i nema. Zbog toga u poučavanju hrvatskoga nastavnici moraju sami pronaći pristup toj problematici. Velik broj odstupanja od standarda u studenata na svim razinama učenja pokazuje da je ovladavanje redoslijedom enklitika u hrvatskome kao J2 vrlo

zahtjevno. Ta činjenica potvrđuje da se redosljed rečeničnih sastavnica u hrvatskome standardnome jeziku ne može smatrati slobodnim. Da je redosljed rečeničnih sastavnica (poglavito enklitika) slobodan, za njega ne bi vrijedila pravila. Kada ne bi bilo pravila, ne bi bilo ni odstupanja i redosljed se enklitika ne bi trebao posebno obrađivati i usvajati niti bi se u njemu moglo griješiti. A u nastavnoj se praksi pokazuje upravo suprotno: nastavnici i studenti moraju uložiti znatan napor da bi obradili i usvojili redosljed enklitika. Ovaj rad želi ponuditi pristup koji će studentima pomoći da ovladaju jednim dijelom redosljeda rečeničnih sastavnica u hrvatskome jeziku.

2. Redosljed rečeničnih sastavnica

Redosljed rečeničnih sastavnica u hrvatskome standardnome jeziku može se, s obzirom na stupanj slobode, odnosno propisanosti i obvezatnosti podijeliti u tri skupine: relativno slobodan, relativno neslobodan i strogo propisan redosljed rečeničnih sastavnica.

Relativno je slobodan redosljed rečeničnih sastavnica u rečenicama gdje su odnosi među riječima jednoznačno određeni drugim sredstvima. Ako razmatramo, na primjer, rečenicu *Marko crta životinju*, možemo zaključiti da je sa stanovišta značenja gotovo svejedno kojim se redosljedom subjekt, predikat i objekt pojavljuju. Promjene njihova redosljeda mijenjaju njihovu stilsku vrijednost i stvaraju obilježnost (na primjer, isticanje riječi koje stoje na prvom ili posljednjem mjestu u rečenici), ali im značenje ostaje jednako.

Relativno neslobodan redosljed rečeničnih sastavnica znači da u nekim rečenicama hrvatskoga standardnoga jezika promjena redosljeda rečeničnih sastavnica znači i promjenu značenja. Uzmemo li za primjer rečenicu *Djeca dolaze s plaže*, razvidno je kako bi se preoblikovanjem u *Djeca s plaže dolaze* promijenilo njezino značenje (Silić 1986, 13). U prvoj bi rečenici subjekt bio *djeca*, a u drugoj *djeca s plaže*.

Tezu da je redosljed rečeničnih sastavnica u hrvatskome standardnome jeziku sasvim neslobodan, zapravo strogo propisan (Silić 1999, 440) oprijetuju rečenice koje sadrže riječi bez vlastita naglaska, takozvane klitike (enklitike i proklitike). Rečenica koja sadrži enklitike, na primjer *On mi ju je dao* u hrvatskome se jeziku ne može preoblikovati tako da glasi **Ju dao mi on je* ili **Mi ju on je dao*.

Dakle, kad se cjelovito pristupi redosljedu rečeničnih sastavnica u hrvatskome standardnome jeziku, jasno je da ga se načelno ne može smatrati slobodnim. Među rečenicama koje to pokazuju posebno mjesto zauzimaju one s enklitikama.

2.1. Enklitike i njihov redosljed

Enklitike, zanaglasnice ili naslonjenice, riječi su bez vlastita naglasaka koje se naslanjaju na riječ ispred sebe i s njom tvore naglasnu cjelinu. Njihovo mjesto i poredak strogo je propisan. Enklitike su nenaglašeni oblici glagola *biti* i *htjeti* (*sam, si, je, smo, ste, su, bih, bi, bi, bismo biste, bi, ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će*), nenaglašeni oblici ličnih zamjenica u genitivu, dativu i akuzativu (*me, te, ga, je, ju, nju, nj, nas, vas, ih, mi, ti, mu, joj, nam, vam, im, se, si*) i čestica *li*. Enklitike ne mogu stajati samostalno ni na početku rečenice. Ispred njih mora stajati naglašena, samostalna riječ s kojom se izgovaraju kao jedna naglasna cjelina.

Ako se neki od tih oblika želi staviti na početak rečenice ili ga se želi naglasiti u nekom drugom položaju, umjesto njega uzima se dugi, puni, samostalni, naglašeni oblik (*Njemu donesi olovku, Olovku njemu donesi, Donesi olovku njemu*). Kratki oblik prezenta pomoćnoga glagola *biti* za 3. lice jednine *je* i aoristni oblici pomoćnoga glagola *biti* koji se rabe u tvorbi kondicionala (*bih, bi, bi, bismo, biste, bi*) mogu biti nenaglašeni, a kad se želi naglasiti pojam koji se njima iskazuje, mogu biti i naglašeni te stajati na početku upitne rečenice (*Je li Maja ovdje? Bi li išao sa mnom?*).

Enklitike po mogućnosti dolaze iza prve naglašene riječi (ili naglasne cjeline), odnosno na drugo mjesto u rečenici (Danas *smo* doputovali iz Amerike). Ako je smještena na drugo mjesto u rečenici, enklitika može razdvojiti sintagmu (atributivni spoj, ime i prezime, dijelove neodređene zamjenice) ili doći iza nje (Lijep *je* dan svanuo danas, Ivan *je* Perković doputovao, Što *si* ga god pitao, sve *je* znao). No pravila o redosljedu rečeničnih komponenata dopuštaju nekoliko mogućnosti: Ivan *je* Perić došao iz Osijeka. Ivan Perić *je* došao iz Osijeka. Ivan Perić došao *je* iz Osijeka.

Stroga norma traži postavljanje enklitika iza prve riječi u sintagmi (Ivan *je* Perić došao iz Osijeka). Ostvarenja koja nastaju tim postupkom svojstvena su visokomu stilu hrvatskoga standardnoga jezika, ali ne i razgovornomu stilu, koji najčešće stavlja enklitiku iza prve sintagme u rečenici (Ivan Perić *je* došao iz Osijeka).

U složenim rečenicama glavno je pravilo da enklitike dolaze iza veznika (*Žurio se, ali je* zakasnio. *Žurio se* premda *je* zakasnio. *Žurio se* jer *je* zakasnio). To, međutim, ne vrijedi za veznike *i* i *a* budući da su oni također nenaglasnice ili klitike. Sve nenaglasnice tvore naglasne cjeline s riječima ispred ili iza sebe zato što nemaju vlastit naglasak: prednaglasnice ili proklitike s riječima iza sebe, a zanaglasnice ili enklitike s riječima ispred sebe. Kako iza prednaglasnica ne mogu stajati zanaglasnice, enklitike se u rečenicama povezanim veznicima *a* ili *i* smještaju iza prve naglasnice (*Žurio se i* zakasnio *je*, *Žurio se, a* zakasnio *je*).

Za nizanje enklitika primjenjuju se čvrsta redosljedna pravila: prva dolazi enklitika *li*, iza enklitike *li* dolaze glagolske enklitike osim enklitike *je*, iza glagolskih dolaze zamjeničke enklitike i to prvo u dativu, pa u genitivu i na kraju u akuzativu (*Jesi li mi ga se prestrašila?*). Enklitika *je* uvijek dolazi iza svih (Dao mu ju *je*).

Redosljed rečeničnih sastavnica čija se pravila odnose na klitike ili ne-naglasnice naziva se automatiziranim redosljedom rečeničnih sastavnica. Taj se redosljed naziva automatiziranim zato što nije uvjetovan ni gramatičkim ni značenjskim razlozima (kao što to osnovni i obilježeni redosljed rečeničnih sastavnica jesu), a ni suodnosom iskaza u tekstu, nego intonacijom (Pranjeković 1995, 56).

3. Usvajanje redosljeda enklitika u hrvatskome kao J2

Kao što se vidi i iz navedenoga, redosljed rečeničnih sastavnica u hrvatskome, napose enklitika, složeno je gradivo. Ovladavanje njime uslozňuje i činjenica inačnih mogućnosti pa već u prvim tekstovima s kojima se studenti susreću u udžbenicima za početno učenje glagolska se enklitika nalazi na raznim položajima: Naši roditelji *su* iz Splita. (Barešić 1995, 20), Nego, naš *je* auto kod mehaničara na popravku (Barešić 1995, 64), Mačak *je* na naslonjaču (Kosovac i Lukić 2004, 26), Moja sestra Diana *je* doktorica (Kosovac i Lukić 2004, 54), Drugi mjesec *je* veljača (Kosovac i Lukić 2004, 55).

Kako bi se proučilo usvajanje redosljeda enklitika i provjerio stupanj njegove usvojenosti u stranih studenata, provedeno je istraživanje među studentima početne, srednje i završne razine učenja na *Croaticumu – hrvatskome za strance* na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Ispitanika je bilo pedesetak. Studentima je bilo zadano da naprave po deset rečenica od po pet, šest, sedam ili osam riječi ponuđenih u zagrada. Rečenice su trebale biti točne sa stanovišta redosljeda rečeničnih sastavnica.

Zajedno su sastavili četrdesetak rečenica. U njima su se pokazala različita odstupanja od standardnoga redosljeda rečeničnih sastavnica na svim razinama znanja. Studenti nisu posve ovladali redosljedom enklitika, čak ni na završnoj razini, gdje bi se očekivalo da je to gradivo već usvojeno. Odstupali su ne samo u postavljanju zamjeničkih enklitika, nego i u postavljanju glagolske enklitike, na primjer *Jučer oni *su* nam donijeli kolače, *Mi ga im *ćemo* zauvijek dati, *Kupio si knjige i ih *si* platio karticom, *Kada je obavio posao, *je* došao.

4. Enklitike u nastavi hrvatskoga kao J2

Poznavanje pravila o redoslijedu rečeničnih komponenata jedan je od uvjeta za dobro ovladavanje hrvatskim jezikom. Stoga ona moraju biti uključena u nastavu hrvatskoga kao J2. Radi uvida u obradu mjesta glagolske enklitike u rečenici provedena je kratka anketa među nastavnicima hrvatskoga kao stranoga i drugoga jezika. Sudionici u anketi bili su nastavnici na *Croatiumu - hrvatskome za strance, Sveučilišnoj školi hrvatskoga jezika i kulture* i četiri lektora koji predaju hrvatski kao strani i drugi na stranim sveučilištima. Unatoč složenosti, pokazalo se da se ta pravila obrađuju već na početnoj razini učenja hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika - većina nastavnika prve osnovne podatke o redoslijedu enklitika daje već na prvim satovima nastave kada obrađuje enklitički prezent pomoćnoga glagola *biti*. Manji broj nastavnika te podatke prikazuje tek u sklopu obrade svih enklitičkih oblika u sklonidbi ličnih zamjenica. Nastavnicima koji mjesto glagolske enklitike ne obrađuju od samoga početka poučavanja bilo je postavljeno dodatno pitanje: Postavljaju li studenti pitanja o mjestu glagolske enklitike prije nego što im se to objasni u sklopu gradiva o oblicima u sklonidbi ličnih zamjenica, te mjestu tih i drugih enklitika. Svi su nastavnici odgovorili kako studenti unaprijed postavljaju pitanja o mjestu glagolske enklitike.

Dakle, nastavnici hrvatskoga već se na samome početku poučavanja hrvatskoga kao J2 susreću s izazovom predstavljanja pravila o redoslijedu enklitika. Prve rečenice koje studenti sklapaju na hrvatskome jeziku sadrže enklitiku i odmah se neki od njih kolebaju kamo je staviti. Prva gramatička nastavna jedinica obično je obrada prezenta pomoćnoga glagola *biti*, njegova nenaglašenoga, naglašenoga i niječnoga oblika. Studenti prvo usvoje nenaglašeni oblik prezenta pomoćnoga glagola *biti* u izjavnim rečenicama. Zatim uče da se upitni oblik tvori uporabom naglašenoga oblika njegova prezenta, a niječni oblik uporabom niječnoga oblika. Nastavnici tumače kako nenaglašeni oblik ne može stajati na početku rečenice (**Si Amerikanac?*) niti samostalno kao jedina rečenična sastavnica (Jesmo li prijatelji? **Smo*). Objasnjavaju da se naglašeni oblik prezenta pomoćnoga glagola *biti* upotrebljava na početku rečenice ili kada dolazi samostalno (*Jesi li ti Mara? Jesam*) ili pak na bilo kojem drugom mjestu u ulozi isticanja (*Jesi li ti njezina sestra Ana? Ja jesam Ana, ali nisam njezina sestra*). Te prve obavijesti studenti koji uče hrvatski jezik kao J2 moraju dobiti u vezi s redoslijedom rečeničnih sastavnica.

4.1. Pravilo drugoga mjesta

U skladu s didaktičkim i metodičkim postulatima da nastavnik prvo može uvoditi jednostavnije pa tek onda složenije gradivo, studenti trebaju najprije

učiti osnovni redoslijed rečeničnih sastavnica (da u rečenici na prvo mjesto dolazi subjekt, na drugo predikat, na treće objekt i na četvrto priložne oznake) jer njime mogu proizvoditi mnoge ovjerene hrvatske rečenice. Budući da prve rečenice s kojima se susreću studenti koji hrvatski jezik uče kao J2 imaju imenski predikat, studentima treba reći da se pomoćni glagol (nenaglašeni prezent pomoćnoga glagola *biti*) pojavljuje na drugome mjestu u rečenici kako bi se olakšalo usvajanje osnovnoga redoslijeda rečeničnih komponenata i mjesta glagolske enklitike. Kad pokušavaju sklopiti prve rečenice na hrvatskome jeziku, od svih glagolskih oblika vladaju samo prezentom pomoćnoga glagola *biti* i presudno je da znaju gdje se on smješta.

Studentima je već kod prvoga susreta s enklitikama prikladno navesti opće pravilo da u hrvatskome standardnome jeziku pomoćni glagol uvijek može stajati na drugome mjestu u rečenici, a to znači iza prve naglašene riječi ili naglasne cjeline - takozvano *pravilo drugoga mjesta*. Kad ga nauče, studentima je znatno olakšano početno snalaženje u sintaksi hrvatskoga jezika. Korisno je i naučiti studente da u rečenicama u hrvatskome jeziku redoslijed rečeničnih sastavnica može varirati ako se ne narušava to pravilo (Ja *sam* danas dobro. Ja *sam* dobro danas. Dobro *sam* danas. Danas *sam* dobro). Tek kad studenti dobro usvoje pravilo drugoga mjesta, treba im pokazati da se glagolska enklitika može pojaviti na svakom „parnom“ mjestu u rečenici, dakle poslije svake naglašene riječi ili naglasne cjeline.

4.2. Ograničavanje pravila drugoga mjesta

U primjeni pravila drugoga mjesta može se dogoditi svojevrsno preopćavanje. Naime, insistiranjem na pomoćnome glagolu (glagolskoj enklitici) na drugome mjestu u rečenici može se postići da studenti usvoje redoslijed rečeničnih komponenata koji je svojstven visokome stilu standardnoga jezika (Ivan *je* Perić došao), ali ne i razgovornome stilu, odnosno pisanome jeziku. U svakodnevnome govoru nije uvijek preporučljiv jer može zvučati neprikladno (ukočeno, neprirodno, zastarjelo ili hiperkorektno). Studenti na početnome stupnju učenja u jezičnoj se proizvodnji (govorenju, pisanju) uglavnom poučavaju strukturama svojstvenima razgovornomu jeziku, dok su primjeri visokoga stila standardnoga jezika studentima samo jedan od dijelova jezičnoga primanja - imaju ih priliku slušati i čitati. Tek se studente viših stupnjeva uči razlikovati funkcionalne stilove hrvatskoga standardnoga jezika te proizvoditi jezične strukture karakteristične za njegov visoki stil.

Ako, u skladu s pravilom drugoga mjesta koje su usvojili, studenti pomoćnim glagolom počnu razbijati ime i prezime (Ivan *je* Perić došao) ili odredbenu sintagmu (Profesorica *je* Antić došla), treba im objasniti da se odredbena sintagma ne mora razbiti enklitikom, već se cijela sintagma može shvatiti kao prva rečenična sastavnica iza koje se smješta glagolska enklitika

kao druga rečenična sastavnica. Nastavno iskustvo na *Croaticumu* pokazuje da studenti tek vrlo rijetko pravilo drugoga mjesta shvaćaju tako strogo da enklitikom razbijaju ime i prezime ili odredbenu sintagmu.

5. Zaključak

Pravilo drugoga mjesta vrlo je prikladno za nastavu hrvatskoga jezika kao stranoga i drugoga. Njegova je vrijednost u tome što se studenti na početnome stupnju učenja ne osjećaju nesigurno ni dezorijentirano kada trebaju sastaviti rečenicu jer uvijek znaju da mogu početi subjektom, a na drugo mjesto staviti glagolski predikat ili glagolski dio imenskog predikata. Pravilo drugoga mjesta omogućuje im da u sastavljanju svojih prvih rečenica na hrvatskome jeziku proizvedu ovjeren redoslijed rečeničnih sastavnica. Osim toga, studenti koji su na samom početku učenja ovladali tim pravilom poslije lakše, brže i temeljitije nauče ostala pravila o redoslijedu svih enklitika u rečenici (koji se obrađuje u sklonidbi ličnih zamjenica) jer učeći redoslijed zamjeničkih enklitika već otprije znaju da im glagolska enklitika prethodi (s iznimkom enklitike *je* koja uvijek dolazi poslije svih drugih enklitika).

Pretpostavka o vrijednosti pravila drugoga mjesta u nastavi hrvatskoga jezika kao stranoga, stečena u nastavi na *Croaticumu*, trebala bi biti provjerena u obuhvatnijem istraživanju. U njemu bi se po rezultatima usvojenosti pravila o redoslijedu enklitika usporedile dvije skupine studenata na početnome stupnju učenja: skupina kojoj se od početka učenja predstavilo i s kojom se sustavno uvježbalo pravilo drugoga mjesta i skupina koja je to pravilo čula tek u kasnijoj fazi učenja (kod usvajanja oblika zamjeničke sklonidbe i redoslijeda svih enklitika u rečenici). Prema navedenome se može očekivati da bi se time dokazala prednost gramatičke osviještenosti redoslijeda enklitika u hrvatskome standardnome jeziku.

6. Literatura

- Babić, Z. (1989) Red riječi u hrvatskom književnom jeziku kao izgovorni problem, u Horga, D. (ur.) *Fonološki i fonetski aspekti govorenog jezika*, Zagreb: HDPL, 85–95.
- Barešić, J. (1995) *Dobro došli 1, udžbenik i rječnik*, Zagreb: Škola za strane jezike Zagreb.
- Barić E. i sur. (1997) *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Katičić, R. (1991) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Globus.
- Kosovac, V. i Lukić, V. (2004) *Učimo hrvatski 1, udžbenik i vježbenica s gramatikom*, Zagreb: Centar za strane jezike i Školska knjiga.
- Pranjeković I. (1995) *Sintaksa hrvatskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

- Raguž, D. (1997) *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb: Medicinska knjiga.
Silić, J. (1986) *Od rečenice do teksta*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
Silić, J. (1999) Gramatički red riječi u hrvatskome jeziku, *Kolo* 1, 440–447.
Težak, S. i Babić, S. (1973) *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Verbal Enclitics in Teaching Croatian as a Foreign Language

This paper deals with the adoption of basic sentence word order in Croatian as a foreign and second language on a beginner learning level. Particular attention is given to adopting the position of verbal enclitics in sentences with complex tenses. The paper attempts to show how the rule of second place can be used in the presentation and adoption of enclitics order.

Ključne riječi: redoslijed rečeničnih komponentata, glagolske enklitike

Keywords: sentence word order, verbal enclitics